

Віра Купченко, Ганна Волкотруб

МІСЬКЕ ПЛАНУВАННЯ В КИЄВІ У 1920–1930-х роках

Одним із базових фондів Державного архіву м. Києва є фонд Київської міської Ради народних депутатів та її виконавчого комітету. Цей фонд налічує 24258 од. зб. за 1921–1992 рр. Документи фонду в повній мірі відображають політичне, економічне, соціально-демографічне і культурне життя міста та його жителів.

Із встановленням 12 червня 1920 р. у місті радянської влади, починає діяти Київська міська Рада робітничих, селянських та червоноармійських депутатів, яка фактично виконує такі функції, що і до 1917 р. міська дума й управа, а саме здійснює управління міським господарством. У 1925 р. загальна чисельність службовців і депутатів міськвиконкому складала 1880 осіб, у тому числі з вищою освітою – 157, з середньою – 449, початковою – 1292 осіб. До речі, в міській управі перед революцією працювало близько 100 службовців і виборних осіб.

У одній з перших відозв Ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів до народу говорилося: «Громадяни! Старі хазяї пішли. Після них залишилася величезна спадщина. Тепер вона належить народу. Бережіть цю спадщину, бережіть палаци. Вони стануть палацями всенародного мистецтва. Бережіть картини, статуї, будинки – це втілення духовної сили нашої і предків наших. Мистецтво – це те прекрасне, що талановиті люди зміogli створити навіть під гнітом деспотизму. Не торкайте жодного камінь, охороняйте пам'ятники, старі речі, будинки, документи. Усе це ваша історія, ваша гордість».

Кожна влада, що брала Київ у свої руки в 1918–1920 рр., видавала власні декрети і циркуляри, які стосувалися культурної спадщини, на власні міркування визначала «історичні й артистичні цінності» пам'ятників.

Наприклад, Рада Народних Міністрів у 1918 рр. розглядала на своєму засіданні доповідь Міністра внутрішніх справ, в якій пропонувалося одні пам'ятники перенести в інше місце, інші знищити, а деякі сховати або передати до музею.

«...А 1) Пам'ятники цареві Олександрові II, Іскрі та Кочубею та рештки пам'ятника Столипіну ліквідувати зовсім.

2) Написи на пам'ятнику Богданові Хмельницькому замінити іншими.

3) Пам'ятник Миколаю I перенести у двір Університету.

4) Герби бувшої Російської держави, які не становлять собою складової органічної частини орнаменту – поздймати.

Б. Пам'ятники цареві Олександрові II, Іскрі і Кочубею та рештки пам'ятника Столипіну і матеріали металеві, які одержано від ліквідації тих пам'ятників – пере-

дати в розпорядження Міністерства Військового або Фінансів для використання при спорудженні гармат чи битті грошей. Матеріали кам'яних порід передати в розпорядження Міністерства Освіти по відділові Мистецтв. – Герби, які буде знято, – передати до музею»¹.

Ці пропозиції частково були здійснені Центральною Радою та більшовиками, які завершили демонтаж старої системи і її символів.

7 травня 1919 р. Рада Народних Комісарів ухвалила декрет «Про знесення з площ і вулиць пам'ятників, споруджених царям і царським слугам». Так було знесено пам'ятники Міністру внутрішніх справ Росії П. А. Столипіну, імператорам Олександрові II, Олександрові III, Миколі I, графу О. О. Бобринському, генерал-губернатору О. Р. Дрейтєльну, княгині Ользі та ін.

Спорудження нових пам'ятників набуло особливого розмаху після остаточного заняття Києва більшовиками у червні 1920 р.

Нові пам'ятники поставили на місці старих, знесених. Так, наприклад, пам'ятник Тарасові Шевченку, було встановлено в університетському парку на місці пам'ятника імператору Миколі I, а пам'ятник Миколі Щорсу – там, де раніше стояв пам'ятник графу О. О. Бобринському. Іноді під установку нових пам'ятників використовували постаменти старих.

У цей період з'являються численні, як близнюки-брати, схожі один на одного пам'ятники вождям революції, а також безликі пам'ятники Гарматі, Танку, Паровозу, Трамваю, Автомобілю, червоноармійцям із багнетами, кулемстами, тачанками, мечами, щитами та іншою мілітарною атрибутикою.

Особливо багато пам'ятників створюється вождю більшовиків Леніну. Його ім'ям називалися вулиці, площі, школи, фабрики і заводи, метрополітен. У кожній установі мало бути погруддя «Великого вождя». Перше погруддя Леніну було встановлено ще 1919 р. на Софійській площі. Найширше зображення Леніна почало тиражуватися після його смерті. У лютому 1925 р. було видано навіть Обов'язкову постанову Київського губерньського виконкому «Про порядок поширення виробів із зображенням В. І. Леніна», якою заборонялося давати в продаж вироби «...які не мають з ним схожості і викликають небезпеку засвоєння широкими масами населення неправильного образу В. І. Леніна». Для цього потрібно було мати дозвіл Всеукраїнської комісії з увічнення пам'яті В. І. Леніна².

Київ – древнє місто з історично сформованими назвами місцевостей, вулиць і площ. З установленням радянської влади топонімія міста перетерпіла корінні зміни. Перейменування вулиць і площ почалося 1919 р. Перший проєкт стосувався перейменування вулиць і площ, що носили імена «царів і їхніх поплічників».

IX. Архівні відкриття

Назви цих вулиць і площ були замінені іменами діячів міжнародного робітничого і комуністичного руху. Наприклад, 1919 р. були змінені назви вулиць: Банківська – на Комуністичну, Аннінська – на Енгельса, Безаківська – на Комінтерна, Олександрівська – на Революції, Миколаївська – на Карла Маркса, Трьохсвятительська – на Жертв Революції, Фундуклеївська – на Леніна, Двірцева площа – на Радянську, Олександрівська площа – на Червону. Подібні акції проводилися 1926, 1928, 1936–1938 рр. Наприклад, вулиця Житомирська 1926 р. перейменована на вулицю Артема, вулиця Златоустівська – на Володарського. Кадетське шосе 1923 р. було перейменовано на Повітрофлотське, у 1934 р. – на шосе Героїв Стратосфери. Навіть Ланцюговий міст було перейменовано на міст імені Євгенії Бош, тому що носив ім'я імператора Миколи I. Більшість назв – це стандартний набір, наявний у кожному місті Країни Рад: бульвари Стахановців, Передовиків, Новаторів, Ударників, Профспілок, вулиці і площі Сталеварів, Мулярів, Ентузіастів.

Безліч разів мінявся територіально-адміністративний поділ міста і назви районів. 1924 р. деякі старі райони одержали нові назви: Печерський – Ленінський, Подільський – Петровський, Деміївський – Сталінський⁵. 1937 р. замість п'яти районів створені вісім адміністративних районів: Ленінський, Сталінський, Молотовський, Кагановичський, Петровський, Жовтневий, Дарницький і Кіровський⁶. Тільки 1944 р. старим районам Подільському і Печерському повернули їхні історичні назви.

Якщо в 1920-х рр. вулиці, площі, заводи, фабрики називалися згідно з рекомендованим списком, до якого входили імена діячів міжнародного робітничого руху і світової культури, то з 1930-х рр. присвоєння імен носило характер "нагородних медалей" і було агітаційним "засобом для увічнення".

У січні 1918 р. Рада Народних Комісарів видала декрет "Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви". Цим декретом було узаконено знищення храмів і розграбування їхнього майна.

Фонд Київської міськради періоду 1920–1930-х рр. "багатий" на постанови Президії про закриття і знесення храмів. Закриття церков мотивувалося тим, що вони не відвідуються віруючими, а знесення – їх потворними архітектурними формами.

Спочатку храми не зносилися, а закривалися, їхні приміщення використовувалися під хати-читальні, гуртожитки, склади, дитячі колонії, антирелігійні музеї. Наприклад, 1924 р. на засіданні Президії Київського губвиконкому було прийнято рішення про закриття костелу Св. Ігнатія на Шуляві⁷.

Цікавим є документ 1931 р., у якому подані висновки інспектора культів про розбирання церков, що не мають історичного значення: "...3. Йорданська церква – Кирилівська, 51 – приміщення за розпорядженням ВУЦДВК передано і використовується Центральним

архівом, на мій погляд, дуже придатне для використання, а не для зносу.

4. Михайлівська при Жовтневій лікарні церква функціонує, навіть не піднімалося питання про закриття, також приміщення дуже придатне для використання, на яке претендує лікарня, коли церкву буде закрито.

5. Макарівська – на великій Юрківській, церква функціонує. Приміщення нове і у дуже гарному стані у середині. Може бути красивий гуртожиток, клуб, їдальня чи щось інше.

6. Ісуса Сладчайшого на Обсерваторному пр., 15. Справа в Харкові для затвердження закриття, підлягає зносу для Всеукраїнського центрального кооперативного музею, надана територія".

Наприкінці списку інспектор рекомендує приміщення церков після їхнього закриття надавати держустановам, а не руйнувати: "...Т. Бодилевич, тимчасово інспектор охорони пам'ятників, порушує питання... що церкви потрібно закривати не там, де цього вимагають маси, а за його планом, по-перше... ті, котрі не є пам'ятниками культури. Так питання в нас не може стояти, тому що церкви закриваються не як приміщення а як релігійні одиниці, що вимагають політичного піходу. До цього додаю..., що ті церкви, як пам'ятники культури, були передані Інспектурі по охороні, дотепер не використовуються Інспектурою, а тільки консервуються і мають багато ушкоджень, наприклад, Михайлівський монастир переданий, але не використовується, іконостас і позолота поцвілі, мозаїка цується й обсіпається, приміщення навіть не провітрюються... вважаю, що міськраді потрібно вжити заходів..., якщо Інспектура не має можливості і засобів для їхнього використання, то потрібно ці приміщення передати іншим установам, які б користувалися і стежили за цими приміщеннями"⁸. На превеликий жаль, не всі посадові особи, що мали відношення до цієї справи, думали так само.

З благословення Леніна, який писав у 1922 р.: "Вилучення цінностей, особливо самих багатих лавр, монастирів і церков, повинно бути зроблене з нещадною рішучістю, безумовно, ні перед чим не зупиняючись й у самий найкоротший термін", скарбниці молоді України Рад поповнювалися за рахунок вилучених із храмів священних реліквій – окладів ікон і книг, хрестів, лампад. Із куполів здиралася позолота, переплавлялися бронзові лам'ятники, хрести з надгробків. Багато безцінних реліквій було продано за кордон, виміняно на верстати і машини.

Гоніння на церкву поступово набувало тоталітарного характеру і спричинило масові винищення священників і віруючих. Церква була практично знищена, тисячі національних святинь зруйновані й спалювані.

За роки боротьби проти релігії постраждали комплекси будівель Михайлівського Золотоверхого, Братського Богоявленського, Нікольського пустельного, Грецького Св. Катерини, Свято-Троїцького, Флорівського, Покровського, Іонівського Видубицького монастиря

IX. Архівні відкриття

рів, Аскольдової могили, парафіяльні, училищні, ружні, домові, військових відомств церкви, каплиці й інші культурні споруди православної церкви.

Як відзначає Олександр Анісімов у своїй книзі "Скорбіое бесчувствие. На добрую память о Кіеве, или грустные прогулки по городу, которого нет", у Києві храми загинули ще й тому, що являли собою "...неперевірені шедеври української національної архітектури (зокрема мазепинського бароко)". "...Тут ми маємо справу не стільки з фактами боротьби проти релігії, скільки з бажанням партократії знищити національну самобутність". Найстрашніше те, що зі знищенням церкви – важливої складової вітчизняної і світової культури – виявилися порушеними вікові традиції, мораль, підвалини побуту.

Основним питанням для Київміськради навесні 1932 р. було питання створення Парку культури і відпочинку, до якого повинні були увійти Володимирська гірка, Пролетарський, Першотравневий, колишній Палацевий та Маріїнський царки.

Режисер Київської кінофабрики Олександр Довженко, який був присутній на засіданні міськради 21 квітня 1932 р., до цього часу вже побував за кордоном, відвідав Берлін, Прагу, Париж, Лондон, зазначав: "Я вважаю, що Європа не має міста цікавішого і гарнішого, ніж Київ, і жодне місто не має таких блискучих перспектив, як Київ, але, на великий жаль, потрібно грохи покритикувати минуле. Київ з цілого ряду причин з давніх часів будували якось невміло, будували на благо ченцям, на благо купцям... Я думаю, що навіть до цього часу, до цього історичного нашого засідання можна вже було щось зробити, якби ми правильно організували наші внутрішні ресурси. Думаю, що зараз, коли ми вже підходимо до будівництва нашого парку культури, коли ми виходимо з провінційного стану, то варто сподіватися, що наші починання дадуть гарні результати". Далі Довженко запропонував знести деякі житлові будинки, що заважали входу до запланованого парку, а також колишній Європейський готель і будинок Комуністичної преси (тепер. Національна філармонія), тому що "...ці примарні фантазії колишнього голови міста Києва, коли він дозволив замкнути перспективу Хрещатика незначними будинками, для нас не підходять".

Олександр Довженко у своїй доповіді першим запропонував "забрати" Михайлівський собор, що заважав, на його думку, будівництву парку. "Я думаю, що при розв'язанні проблеми будівництва Парку культури Михайлівський монастир попроситься "уйти", він оджив свій вік. Абсолютно неприпустимо навіть думати, що ці стіни кому-небудь потрібні. Я, думаю, коли ми знесемо Михайлівський монастир, то побудова парку дасть належний ефект. Пролетарське студентство живе в монастирях, тому що в нас немає приміщень для пролетарського студентства. Я, вважаю, що Михайлівський монастир треба зняти не тільки для Парку культури, але й для культури нашого пролетарського студентства...

Я хотів би, ... щоб товариші... не забували, що як би ми не любили старого, як би ми його не цінували, а все-таки орієнтація наша йде не на виховання старого, а на утворення нового тла, на утворення міста широкого, просторого, абсолютно гігієнічного. Я думаю, ініціатива перебудови Києва є блискучим доказом того, що настанову взято вірно"⁹.

Як зазначає киевознавець В. Ковалінський у статті "Роль Довженка у справі зруйнування Михайлівського собору", "...наслідками цієї "вірно взятої настанови" стали зруйновані храми, знищені кладовища, розпродані і загублені шедеври мистецтва"¹⁰.

1937 р. О. Довженко вже по-іншому дивився на зміни, що відбувались у житті суспільства. "Головна помилка в плані реконструкції Києва, яким він є, що план цей є план землемірний, а не план архітектурний. Знищити церкви? Цього не потрібно було робити, тому що чим більше епох відклали свій слід у місті, тим цікавіше місто. Одне слово, двадцятий вік помстився. Погуляв слідами і дев'ятнадцятого, і сімнадцятого, і одинадцятого. Залишив бити цеглу, кам'яні коробочки, на які огибно дивитися, і покалічену землю. Відсутність смаку, відірваність від природи, моральний занепад і широке сердечна сліпота разючі і неперівнянні ні з чим. Мені здається, що в майбутньому нашу героїчну епоху будуть вважати епохою занепаду в багатьох змістах". (Доповідь на з'їзді архітекторів у 1937 р., опублікована у журналі "Соціалістичний Київ").

В галузі народної освіти було прийнято рішення ліквідувати неграмотність населення до 10-ї річниці Жовтня.¹¹

Слід зазначити, що новою владою спочатку був узятий курс на створення дійсно української державності й культури. У документах міськвиконкому за 1923 р. відзначено, що урочисті збори закінчувалися виконанням "Інтернаціоналу" і "Заповіту" Тараса Шевченка¹².

У 1925 р. діяла комісія з українізації радянського апарату по Києву. В одній з її доповідей повідомлялося, що "...виявлено випадки рецидивів української неграмотності серед співробітників організацій"¹³ і рекомендувалося створювати курси української мови для навчання цих співробітників. Офіційні документи, в основному, велися українською мовою, видавалися українські книги, відкривалися українські гімназії, почав діяти Український університет. Гоніння на українську культуру почалися із середини 1930-х рр. Це особливо трагічна сторінка нашої історії.

Щоб внести плановість у процес забудови міста, міської владою у 1924 р. були прийняті Тимчасові будівельні правила. У 1927 р. на засіданні міськвиконкому знову розглядався додатковий проєкт Тимчасових правил регулювання забудови міста. Проєкт був затверджений 4 квітня 1927 р.¹⁴

Згідно з цими правилами, вся територія міста розділялася на ділові, житлові, фабрично-заводські та складські райони.

Діловий район – це центральні вулиці міста, фабрично-заводські райони – Подільсько-Куренівський, Деміївський, Галицький і Ново-строєнський.

Величезні площі, переважно на околицях міста, відводилися під житлові і складські райони. 1922 р. було побудовано один житловий будинок, 1924 р. – 2 житлових будинки. З 1925 р. почалося активне створення житлово-будівельних кооперативів. У 1925 р. побудовано 25 житлових будинків житловою площею 1817 м² і вартістю 234.307 руб. З 1925 р. по 1929 р. побудовано 64 житлових будинків¹⁵. 1927 р. на будівництво було виділено 1 175 000 руб., з них, зокрема, на житлове будівництво – 550 тис. руб., 500 тис. руб. – на кредити для робітничого житлового будівництва, 50 тис. руб. – позика житловому кооперативу, інше – на будівництво деяких будинків¹⁶. Таке активне будівництво стало можливим завдяки прийнятті Постанови ВУЦВКу і РНК УРСР від 04.10.1925 р. “Про заохочення житлового будівництва”¹⁷, яким подовжувалися терміни позичок на будівництво: кам’яних будинків – до 60-ти років, дерев’яних будинків – до 49-ти років. Завдяки позичкам і участі в будівництві жителя самих робітників зводилися цілі селища: наприклад, селище заводу “Більшовик” житловою площею 2384 м² (1-а дачна лінія, 7), селище 4-ої взуттєвої фабрики на Куренівці. Як відзначалося в листі голови миськвиконкому Петрушанського до Центрального банку комунального господарства і житлового будівництва від 18.11.1926 р., 1926 р. на душу населення приходилося 16,5 аршинів² житла, для робітничих околиць 7–12 аршинів².

Крім житлових будинків, будувалися також гуртожитки для студентів вузів і бараки для робітників, що приїжджали до Києва і працювали на заводах, фабриках і будівництвах. Із 1918 р. по 1936 р. капіталовкладення в житлове будівництво склали 136 551 937 руб. Всього введено в експлуатацію 362 694 м² житла¹⁸.

Значна робота проводилася в галузі комунального господарства. За 1918–1936 р. було побудовано 24 лазні площею 28 465 м². Найбільші з них – лазня в Дарниці (1927 р.), лазне-пральний комбінат на Петрівці (1935 р.), лазня на Солом’яни. Загальна вартість лазень складала 1 800 700 руб.¹⁹ Як вказувалося в тезах до доповіді про стан лазне-пральної справи, 1931 р. діяло 9 лазень із пропускною здатністю 10 900 купань за 8 годин. На 1936 р. планувалося перевести лазні на роботу в дві зміни і довести кількість купань на 1-го жителя до 4,6 купань на рік. Але кризові умови з паливом привели до зриву основного плану і тому 1931 р. на 1-го мешканця припадає тільки 3,2 купання на рік, у той час як санітарна норма для Києва складає 22 купання на рік²⁰.

Велике значення міська влада приділяла розвитку трамвайного будівництва. На 1 січня 1922 р. у місті було 5 пультманівських вагонів і 8 одиниць, на 1 січня 1923 р. – 34 пультманівських вагона і 52 одинака. На січень 1922 р. було перевезено 155 341 пасажир, на січень 1923 р. – 868 337 пасажирів.

1936 р. у Києві вперше введено тролейбусний рух, проведено 38 нових трамвайних ліній довжиною 293 839 м, заасфальтовано багато вулиць, бруківок і тротуарів, побудовано артезіанських свердловин-колондзів на суму 3 179 568 руб., прокладено каналізаційних труб – 18 208 956 погонних метрів. На 1928 р. з 31-ої придатної свердловини сучасне навантаження водопроводу обслуговували 19 свердловин (тобто 60%), інші знаходилися в резерві і на консервації. За 1923–1926 рр. проведені значні роботи з капітального ремонту, прокладено 11 тис. м. мережі (водопостачання Деміївки, Батієвої гори, Раківки, Протасового Яру, Госпітальної гори). Каналізація діяла на 90% самоспливом, 10% – механічною силою, мала пропускну здатність у 6 млн цебер і обслуговувала населення 600–700 тис. чоловік. Протяг мережі каналізаційної магістралі і колектора складав 187 тис. м. і охоплювало лише 1/3 частину території міста, тобто 66% від загального числа жителів і лише 31% від загального числа садиб у старій частині міста²¹.

У галузі охорони здоров’я капітальні вкладення в нове будівництво за 1918–1936 р. склали 13 429 719 руб. Побудовано нові лікарні, поліклініки, дезинфекційні станції, дитячі ясла, будинки відпочинку. Серед них: травматологічний корпус ортопедичного інституту, інститут харчування (лікарня професора Губерґріца) при Жовтневій лікарні, дезинфекційна станція з лазне-пральним корпусом та ізолятором, лікарня і будинок відпочинку Народного Комісаріату Шляхів Сполучення, пропускний фільтр дитячого санаторію ім. Горького²².

Дитячі ясла створювалися переважно при фабриках і заводах, наприклад, дитячі ясла фабрики ім. Горького, 1-ої взуттєвої фабрики. У 1922–1923 рр. у Києві було 7 дитячих ясел, у 1924 р. – 9. Як відзначалося у доповіді на засіданні миськради від 23.02.1924 р., присвяченому 6-й річниці робітничо-селянської Червоної армії, 1921 р. смертність у яслах досягала до 87%, 1924 р. знизилася до 45%. Утримання однієї дитини в дитячих яслах щодобово складало 19 руб., у денний час – 11,08 руб.²³

Для прикладу, 1924 р. на виробництві було зайнято 385 жінок. Жінка-робітниця після пологів мала право на відпустку один місяць, потім вона змушена була віддавати дитину в ясла. Як відзначалося у згаданій вище доповіді, “...з одного боку ми маємо охорону матері-робітничі й охорону здоров’я її дітей, починаючи з нульового віку і кінчаючи 16-ти річним віком, з іншого боку – поліпшення побуту робочої родини і розкрячення жінки-робітничі від сімейних уз, особливо тих сімейних уз, коли дитина дуже малолітня і є важким тягарем для матері-робітничі”²⁴. Цей курс влади на звільнення жінки від “тягара” мав такі соціальні наслідки, що не викоріняться в нашому суспільстві ще багато десятиліть.

Револьюція, громадянська війна, розруха перших років радянської влади особливо боляче вдарили по дітях, багато з яких залишилися без батьків і, не маючи засобів до існування, об’єднувалися в групи і займалися бродяжництвом і крадіжками. 1922 р. миськвиконкомом

IX. Архівні відкриття

було прийнято рішення" ... терміново знайти кошти для відкриття восьми денних будинків, семи дитячих садів, одного ритуального пункту, двох нормальних дитячих будинків і на розширення свакопримальника Губернського відділу охорони здоров'я до пропускну здатності 600 чоловік, ці установи мають на меті обслужити винятково безпритульних дітей"²⁵.

У галузі освіти з 1918-1936 р. загальна сума капітальних вкладень склала 48 431 283 руб. За ці роки збудовано 47 шкіл, 5 вузів і 4 науково-дослідних інститути, 7 шкіл фабрично-заводського навчання (заводу "Ленінська кузня", "Червонопрапорного заводу", заводу "Більшовик"). Найважливіші з інститутів: Біохімічний інститут ВУАН, Хіміко-технологічний ім. Мікояна, Інститут хімії, Лісотехнічний інститут²⁶.

1929 р. було побудовано бібліотеку ВУАН, спорудження якої розпочали ще за I світової війни, 11 клубів, 3 кінотеатри, 58 їдалень, 4 кафе-ресторани і 2 фабрики-кухні²⁷. Капіталовкладення у культурно-побутове будівництво з 1918 по 1936 рр. склали 13 001 060 руб.²⁸

1929 р. у зв'язку з будівництвом вокзалу і знесенням хлібопекарні в районі Безаківського завулка, а також напруженим станом із хлібопостачанням на засіданні міськради було прийнято рішення побудувати хлібзавод²⁹. Як відзначалося в протоколі засідання управи Київського ЦРК "Радробкооп" від 07.03.1930 р. у 1927-1928 рр. у місті випікалося 2 358 000 пудів хліба, у 1928-1929 рр. – 3 430 000 пудів хліба, у 1929-1930 рр. – 4 800 000 пудів хліба. 1927 р. у місті діяло 8 хлібопекарень, 1930 р. – 18³⁰.

На засіданнях Президії Київміськради з 1925 р. по 1930 р. було прийнято рішення про будівництво скляного заводу, нової парової електростанції на 10 тис. кВт/год., взуттєвої фабрики та Куренівці, вокзалу, нової електростанції потужністю 14 тис. кВт/год., кінофабрики, бетонної фабрики, фабрики штучного шовку, нової телефонної станції потужністю 100 кВт.

Попри активне будівництво, введення до ладу нових фабрик і заводів, у місті розвивалося безробіття, зумовлене тим, що до Києва щодня прибувало багато людей із сіл, які бажали одержати роботу і у такий спосіб уникнути голодної смерті. 1925 р. на біржі праці було зареєстровано 31 тис. безробітних. Фактично ця цифра складала близько 50-ти тис. осіб, тому що 1924 р. було проведено "чистку" зареєстрованих на біржі праці, і реєстрації підлягали чоловіки, що мали стаж роботи не менше 5-ти років і жінки – не менше 3-х років (стаж роботи до 1917 р. не враховувався). Таким чином, вели-

ка частина безробітних залишилася неврахованою. Для зареєстрованих на біржі праці Комітет громадських робіт надавав роботу, оплачувану з міського бюджету. В основному це була робота для некваліфікованих робітників – бруккування тротуарів, засипання ярів, влаштування дренажів та ін.

1925 р. на оплату цих робіт із міського бюджету було виділено близько 300 тис. карбованців. Силами таких робітників проводилися роботи на будівництві Червоного стадіону і упорядкуванні Аскольдової могили.

Період 1920-1930-х рр. в історії нашого міста і народу дуже непростий. Його не можна оцінити однозначно. Ще не всі документи досліджено, не всім подіям зроблено належну оцінку. Ця проблема досить актуальна для сучасних киевознавців.

¹ Держархів Київської обл., ф. 1787, оп. 7, спр. 16, арк. 24-25.

² Держархів м. Києва, ф. Р-1, оп. 1, спр. 79, арк. 71 зв.

³ Там само, спр. 81, арк. 1026-1029.

⁴ Там само, спр. 9318, арк. 1.

⁵ Там само, спр. 79, арк. 7 зв.

⁶ Там само, спр. 1319, арк. 3, 3 зв.

⁷ *Анисимов А.* Скорбное бесчувствие. На добрую память о Киеве, или грустные прогулки по городу, которого нет. – К., 1992. – С. 167.

⁸ Держархів м. Києва, ф. Р-1, оп. 1, спр. 4758, арк. 2.

⁹ Там само, арк. 3.

¹⁰ *Коваліський В.* Роль Довженка у справі зруйнування Михайлівського собору // Політика і культура. – 1999. – № 34. – С. 46-47.

¹¹ Держархів м. Києва, ф. Р-1, оп. 1, спр. 1, арк. 283.

¹² Там само, арк. 277.

¹³ Там само, арк. 325.

¹⁴ Там само, спр. 528, арк. 28-86.

¹⁵ Там само, спр. 9323, арк. 3.

¹⁶ Там само, спр. 469, арк. 64 зв.

¹⁷ Там само, спр. 1213, арк. 7-7 зв.

¹⁸ Там само, спр. 9323, арк. 2.

¹⁹ Там само, арк. 7.

²⁰ Там само, спр. 1515, арк. 7.

²¹ Там само, спр. 862, арк. 42.

²² Там само, спр. 9323, арк. 8, 9.

²³ Там само, спр. 63, арк. 28.

²⁴ Там само, арк. 25.

²⁵ Там само, спр. 1, арк. 233.

²⁶ Там само, спр. 9323, арк. 8.

²⁷ Там само, арк. 6, 7.

²⁸ Там само, арк. 2.

²⁹ Там само, спр. 1349, арк. 1, 4.

³⁰ Там само, спр. 2157, арк. 60.